

І. С. Боршош,
аспірант кафедри регіонального управління
та місцевого самоврядування ХарРІ НАДУ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Розглянуто закордонний досвід розвитку малих міст, виокремлено їх основні характеристики та позитивні чинники розвитку, надано пропозиції щодо поліпшення розвитку українських малих міст.

Ключові слова: малі міста, міста передової науки і техніки, міста-супутники, органи місцевого самоврядування.

Загальновідомо, що міста мають фундаментальне значення для розвитку будь-якої країни. Саме в містах формується основний промисловий, науковий, культурний потенціал держави. При цьому вони виступають “піонерами” щодо впровадження передових технологій, надання нових послуг, забезпечення якісних стандартів життя громадян.

Між тим варто зазначити, що міста як об’єкт наукового дослідження мають свою специфіку. Вони відрізняються за місцем розташування, складом населення, особливостями інфраструктури тощо.

Одним з основних критеріїв, за якими можна класифікувати міста, є кількість населення. Так, загальноприйнято, що малими вважаються міста з кількістю населення до 50 тис. мешканців. Середніми – до 100 мешканців. Великими – більше 100 тис. мешканців.

Міста як об’єкт управління досліджували у своїх роботах такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як В. Бабаєв, Т. Барановська, О. Бойко-Бойчук, В. Глазичев, А. Гутнов, Б. Данилишин, С. Жилкіна, Н. Жунда, В. Куйбіда, О. Карій, Г. Лаппо, К. Лінг, В. Мамонова, О. Нижник, В. Нікітін, Є. Перцик, І. Прокопенко, В. Рохчіні, П. Холл та ін.

Між тим більшість дослідників у своїх роботах приділяли увагу питанням розвитку середніх і великих міст, які мають характерну міську інфраструктуру, транспорт, розвинуту сферу послуг, житлове-комунальне господарство, мережу закладів харчування тощо.

Малі ж міста, які поєднують у собі ознаки сіл, селищ і міст, зазвичай залишаються поза увагою науковців. Зазначене обумовлює актуальність даної статті.

Метою роботи є опрацювання закордонного позитивного досвіду розвитку малих міст і визначення можливостей його запровадження в Україні.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність виконання таких завдань:

- з'ясувати проблеми, що стримують розвиток малих міст України;
- розглянути зарубіжний досвід розвитку малих міст;
- виокремити чинники, необхідні для забезпечення позитивного розвитку малих міст України.

Малі міста є найчисленнішою за кількісним складом групою міст, значна частина яких – це адміністративні центри районів, в яких мешкає близько 22 млн міських і сільських жителів, тобто майже половина населення України. Ці міста відіграють важливу роль у формуванні поселенської мережі, розвитку та розміщенні продуктивних сил України [8].

Значна частина малих міст – це монофункціональні міста, галузями спеціалізації яких є гірничо- та вугледобувна промисловість, обробна, хімічна та нафтопереробна, машинобудівна або харчова промисловість.

Вузька спеціалізація виробництва в багатьох малих містах обумовила залежність економіки від стабільності роботи одного-двох підприємств, що в період переходу до ринкових відносин поставило під загрозу можливість дальшого існування багатьох малих монофункціональних міст.

Монофункціональна специфіка промисловості понад третини малих міст України створила складну ситуацію передусім у сфері формування і функціонування ринку праці та значне напруження в усіх інших сферах життя міста. Наслідком несприятливої соціально-економічної ситуації в монофункціональних містах став високий рівень бідності їх населення. У 2005 р. кількість осіб, які знаходяться за межею бідності, складала 74,8 % [3].

При цьому необхідно зазначити, що найбільші проблеми після проголошення незалежності України мали міста районного значення – нерайонні центри, їх налічується 50. Саме в цих містах, попри таку ж кількість мешканців, як і в райцентрах, не було можливостей для створення та функціонування державних служб соціального захисту населення, відділів субсидій, служб для молоді тощо.

Загалом, аналіз наукових досліджень [6, с. 139–147, 151–157; 7,] дозволив відзначити такі найбільш гострі проблеми розвитку малих міст:

- низький рівень соціального розвитку;
- відсутність необхідних ресурсів для розвитку;
- недостатній рівень фінансування з державного бюджету;
- одностороння спеціалізація підприємств і недостатня завантаженість їх потужностей;
- низькі темпи будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури;
- недостатні економічні можливості містоутворюючих підприємств, відсутність попиту на їхню продукцію;
- обмеженість можливостей для навчання та працевлаштування;
- нерозвинутість сфери обслуговування;
- негативна демографічна ситуація, старіння населення;
- недостатньо розвинута система водо-, енерго-, теплопостачання та каналізаційних мереж;
- незадовільний стан дорожнього господарства;
- нерозвиненість транспортного сполучення;
- незадовільна ситуація із збиранням і знешкодженням твердих побутових, а в певних містах – і промислових токсичних відходів;
- низький рівень розвитку міської інфраструктури, сфери соціальних послуг,
- відсутність об'єктів культури, незадовільна кількість спортивних майданчиків тощо.

Зазначені проблеми перетворюють малі міста на зони екологічного

лиха, високої злочинності, злиденності тощо.

Слід зауважити, що більшість європейських малих міст уже переживали схожу ситуацію. Після економічної кризи 1930-х рр. та Другої світової війни європейські держави опинилися перед складним вибором пошуку оптимальних стратегій і відповідних програм міського розвитку.

Загальна мета цих програм була подібна – ліквідувати диспропорції та нерівномірності в розвитку урбанізації в тих чи інших регіонах, уникнути надмірної концентрації населення в окремих регіонах чи містах, наблизити мешканця міста до засобів виробництва, створити умови для самореалізації особистості через створення нових робочих місць тощо. При цьому основна роль у реалізації даних програм відводилася не державі, а органам місцевого самоврядування, на які покладалися функції забезпечення належних умов для функціонування відповідних територіальних громад.

Про це свідчать докладні урядові програми розвитку міст Великобританії, Франції, Нідерландів, країн Скандинавії, а також колишніх країн соціалістичного табору центрально-східної Європи [2–4].

Між тим на ці тенденції в останню чверть ХХ ст. певним чином вплинув і бурхливий технологічний прогрес “третьої промислової революції”. Він сформував нові передумови подальшого розвитку урбанізації. Порівняно з попередніми етапами розвитку урбанізації, змінилися містоутворювальні чинники і передумови, суттєво зросла роль науково-освітніх і науково-технологічних, а з іншого боку – архітектурно-ландшафтних чинників.

Згідно з цими чинниками, малі міста Західної Європи, що будувалися в останні 30 – 40 років, були поділені на дві групи:

а) міста передової науки і техніки, де основною функцією є забезпечення сприятливих просторових умов для наукових досліджень і впровадження їх у виробництво;

б) міста-супутники великих міст, основною функцією яких є забезпечення комфортного житлового середовища у привабливому довіллі.

Вибираючи місце розташування (локалізації) міського поселення групи “а”, основна увага надавалася таким характеристикам території [5].

1. Наявність (чи можливість забезпечення в короткому часі) робочої сили різної кваліфікації. Потрібні висококваліфіковані науково-технічні кадри для виконання наукових досліджень і впровадження їх результатів у виробництво і менш кваліфіковані працівники для праці безпосередньо у виробництві, торгівлі та обслуговуванні. Така ситуація вимагала забезпечення відповідних просторових умов для висококваліфікованих кадрів і одночасно надання можливості працевлаштування людям низьких кваліфікацій.

2. Наявність вищих навчальних закладів і науково-дослідних організацій у місці локалізації нового поселення, йдеться про безпосереднє територіальне сусідство або про зручні транспортні зв'язки. Мається на увазі, що науковці можуть займатися прикладними дослідженнями для промисловості, а інженерні кадри підприємств – брати участь у навчальному процесі.

3. Архітектурно-ландшафтна привабливість території мала першорядне значення, тобто розглядалась можливість формування у приємному природному оточенні комфортного житлового і виробничого середовища з облаштуванням відповідних територій для відпочинку і розваг.

4. Транспортна інфраструктура в даному випадку більше стосується забезпечення пересування людей, ніж продуктів (товарів). Найважливішим є забезпечення швидкого зовнішнього транспорту, тобто швидка доставка до аеропортів і автострад загальнодержавного та міжнародного значення.

5. Наукове обслуговування та “політичний і бізнесовий клімат”. Необхідною умовою є наявність “на місці” наукових консультантів і можливість безпосереднього спілкування з ними окрім загального доступу до інформації в інших формах. Визначальну роль відіграє сприяння місцевої влади і політичних структур та організацій.

6. Розташування нового поселення в межах великої агломерації (ефект

агломерування) належить до позитивних чинників, оскільки дозволяє розширити сферу праці і послуг.

Дотримання наведених вище умов послугувало основою для закладення, формування і розвитку нових малих міст – науково-технічних осередків у Великобританії та Франції протягом 1980 – 1990-х рр.

Відмітимо, що, наприклад, у Великобританії низка малих міст формують навіть науково-технічні райони. Найбільшу популярність серед таких районів набув так званий “коридор М 4” (М 4 Corridor) – регіон на захід від Лондона, що прилягає до автостради М 4 Лондон – Бристоль. У зоні “коридору” довжиною 120 км і шириною 50 – 60 км відбувається досить інтенсивна “науково-технічна урбанізація”, яка полягає у великій кількості інвестицій типу В&R (Business and Research) (бізнес і дослідження) через спеціально створені для цього умови.

Окрім іншого, привабливість “коридору” для інвесторів пояснюється розвинутою мережею швидкісного транспорту (автостради, залізниця), що пов'язує територію з найбільшим у Великобританії міжнародним аеропортом Гітроу, а також близькістю Лондону – світової метрополії і Оксфорду – осередку університетської освіти і науки світового рівня. Протягом 1980-х рр. зайнятість у зоні “коридору” зросла на 21% і перевищила 25 тис. працівників [6, с. 113–115].

Схожим чином формується і “наукове місто” (Cité Scientifique) на південний захід від Парижа у зоні “другої корони” паризької агломерації. Це “місто” у просторовому відношенні також являє собою своєрідну агломерацію малих міст та сільських поселень.

Загалом тут знаходиться понад 90 поселень, в яких проживає біля 1350 тис. мешканців, причому протягом 1980-х рр. населення зросло на 25 %. Транспортна інфраструктура складається з густої мережі автошляхів, поєднаних з двома загальнодержавними автострадами, лінії швидкісної залізниці і міжнародного аеропорту Орлі. На території “наукового міста” концентрується найбільший французький потенціал у галузі вищої освіти,

наукових досліджень і нових промислових технологій, діють два університети, Париж-Південь (XI) і Париж-Валь-де-Марна (XII) і т.зв. великі школи (Вища агропромислова школа, Політехнічна школа, Вища школа оптики, Вища школа торгівлі, Університетський інститут технології, Вища школа електротехніки), що готують інженерні кадри для промисловості. Ці вищі навчальні заклади активно сприяють розвитку “наукового міста”, щорічно до них вступають понад 20000 студентів. На території “наукового міста” діють великі міжнародні фірми, наприклад IBM, Hewlett-Packard, Apple, Compaq, однак більшість (понад 70 %) складають малі підприємства, які потребують невеликих земельних ділянок площею до 700 кв.м для виробництва і 300 м² для адміністративних будинків [6, с. 139–147].

Процес формування наукових міст та їх агломерацій відбувається в постійній співпраці центральних державних органів, органів місцевого самоврядування, а також державних і приватних інвесторів. Держава разом з органами самоврядування в цілому визначають територіальні межі наукових міст і забезпечують створення транспортної інфраструктури та мережі освіти.

Другим видом нових малих міст є міста-супутники, основною функцією яких стало забезпечення комфортних умов проживання і відпочинку їх мешканцям, значна частина яких працює у великих містах, що розташовані поруч. Зрозуміло, що основна функція визначила критерії вибору місця і формування розпланування та забудови таких міст, їх деяку відмінність від передумов, необхідних для міських поселень групи “а”.

Особливостями таких міст є:

- наявність певного особливого іміджу, який відрізняє міста один від одного;
- висока якість будівництва;
- високий рівень облаштування території;
- наявність добрих транспортних комунікацій з великим містом;
- наявність об'єктів обслуговування і відпочинку;
- екологічна привабливість;

– інвестиційна привабливість.

Отже, аналіз доводить спільність характеристик двох типів “нових малих міст”: міст науки і техніки та міст-супутників. Це наявність стратегій розвитку, можливостей для розвитку підприємництва, інфраструктури для відпочинку і отримання якісних послуг, транспортного сполучення з великими містами.

Існування таких передумов формулює вимоги та завдання до центральних та місцевих органів влади щодо забезпечення сталого розвитку малих міст.

Такі завдання умовно можна розділити на три групи:

1. Спільні.
2. Завдання для центральних органів влади.
3. Завдання для керівництва малих міст.

Спільними є такі завдання:

- зробити значні інвестиції у розбудову дорожньої інфраструктури, в тому числі через будівництво магістралей місцевого значення;
- створити умови для роботи молодих спеціалістів;
- створити умови для розташування в малих містах філій крупних компаній та корпорацій, в тому числі через введення спеціальних пільг;
- оптимізація взаємодії державної влади і місцевого самоврядування, включаючи організацію багаторівневої системи економічного і містобудівного прогнозування (від центрального рівня до міського);
- визначення ролі кожного міста в територіальній організації виробництва і розселення, а також пріоритетних напрямів розвитку кожного міста.

Завданнями для центральних органів влади є такі:

- створити умови для розвитку малих міст через створення умов для забезпечення їхньої фінансової самодостатності, зокрема, внесення змін до чинного Бюджетного кодексу;
- розглянути можливості для створення “університетських містечок”

(центрів освіти і науки) на базі малих міст (сьогодні вся вища освіта і наука зосереджена виключно у великих містах);

– чітко визначити межі міст і власність об'єктів, які розташовані на їх території, що дозволить краще вирішувати питання користування землею та комунальним майном.

Завданнями для керівництва малих міст є такі:

– створити при міських радах прогнозно-аналітичні служби стратегічного планування;

– знайти вигоди та переваги своїх міст, керівництву кожного міста чітко представляти, у виробництві яких товарів і послуг це місто може мати конкурентні переваги перед іншими

– проаналізувати можливості для залучення інвестицій під реалізацію конкретних місцевих проектів;

– вжити заходів для розвитку інфраструктури та сфери послуг;

– забезпечити розвиток сучасних мереж зв'язку, в тому числі оптико-волоконних ліній для мережі Інтернет.

При цьому слід зазначити, що сталий розвиток малих міст є можливим лише за умов організації міської влади на основах самоуправління. У такому разі принциповою позицією влади малого міста стає не тільки активна господарська діяльність міської ради, а й діяльність самих мешканців, що через участь у громадських організаціях та об'єднаннях разом із владою будуть вирішувати амбіційні завдання міського розвитку.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного можна зробити такі висновки. Малі міста є важливою складовою економічного та соціального потенціалу країни. Між тим більшість з них останніми роками переживають занепад, обумовлений зміною структури виробництва та зменшенням державних інвестицій у розбудову їхньої інфраструктури.

Зазначене вимагає від держави та самих органів влади низки спільних дій, спрямованих на забезпечення сталого розвитку малих міст.

Аналіз закордонного досвіду довів, що сьогодні існують два типи

найбільш успішних малих міст: міста – центри науки і техніки, та міста-супутники.

Спільним для них є:

- наявність конкретних стратегій розвитку, що спираються на особливе місце кожного міста в економічній структурі розподілу праці.
- комфортних умов для проживання;
- зручних умов для відкриття, розвитку та ведення бізнесу;
- існування якісного транспортного сполучення з великими містами.

Для того щоб реалізувати ці передумови розвитку в Україні, необхідні спільні зусилля центральних органів влади та керівництва міст.

Серед таких зусиль на особливу увагу звертає проведення територіальної реформи, внесення змін до Податкового і Бюджетного кодексу, реформування системи менеджменту на рівні малих міст.

Список використаних джерел

1. Бунин А. В. История градостроительного искусства : в 2 т. / А. В. Бунин, Т. Ф. Саваренская. – М. : Стройиздат, 1971.
Т. 2. Градостроительство XX века в странах капиталистического мира. – 256 с.
2. Гольдзамт Э. А. Градостроительная культура европейских социалистических стран / Э. А. Гольдзамт, О. А. Швидковский. – М. : Стройиздат, 1985. – 214 с.
3. Малые города Украины // Бизнес. – Режим доступа : <http://www.business.ua>
4. Мерлен П. Новые города / П. Мерлен ; [пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1975. – 265 с.
5. Посацький Б. Нові міста в Європі – тенденції 1980 – 1990 років / Б. Посацький // Архітектурний вісник. – Режим доступа : <http://www.arcvis.com.ua/ar-06.html>
6. Benko G. Geografia Technopolii. – Warszawa : PWN, 1993. – 215 s.
7. Princes political manifesto. – The Architectural Review, 1989. – N.8. – S. 4.
8. <http://www.auc.org.ua/files/f12023092872.doc>

Borshosh I.S. Experience of development of small cities is considered.

Oversea experience of development of small cities is considered, their basic descriptions and positive factors of development are selected, suggestions are given in relation to the improvement of development of the Ukrainian small cities.

Key words: small cities, cities of front-rank science and technique, cities-suputniki, organs of local self-government.

Боршош И. С. Особенности развития малых городов: зарубежный опыт.

Рассмотрен зарубежный опыт развития малых городов, определены их основные характеристики и позитивные составляющие развития, предложены позитивные пути развития украинских малых городов.

Ключевые слова: малые города, города передовой науки и техники, города-спутники, органы местного самоуправления.